

Ina Petric
Janez Dokler
Žiga Knap

SOCIALIZACIJA IN DRUŽBENE SPREMEMBE

Prispevek obravnava socializacijo kot proces, ki v končni konsekvenci – kot funkcija celotne družbene reprodukcije – spremlja z večjimi ali manjšimi časovnimi zamiki spremembe v globalni družbi. Iz takšne teoretske predpostavke skuša dognati, kakšne spremembe so nastale v socializacijskih procesih v obdobju po drugi svetovni vojni in kako se te spremembe kažejo v zavesti povojnih generacij. Rezultati so interpretacija empiričnega gradiva, zbranega v pogovorih z izbranimi skupinami učencev zadnjih dveh letnikov slovenskih srednjih šol.

Der Beitrag behandelt die Sozialisierung als Prozeß, der letztlich – als Funktion der gesamten gesellschaftlichen Reproduktion – mit größeren oder kleineren zeitlichen Verzögerungen die Veränderungen in der ganzen Gesellschaft begleitet. Ausgehend von dieser theoretischen Voraussetzung versucht die Studie festzustellen, welche Veränderungen in den Sozialisierungsprozessen nach dem zweiten Weltkrieg eingetreten sind und auf welche Weise diese Veränderungen im Bewußtsein der Nachkriegsgeneration zum Ausdruck kommen. Die Ergebnisse sind eine Interpretation von empirischem Material, das in Gesprächen mit ausgewählten Gruppen von Schülern der letzten zwei Jahrgänge slowenischer Mittelschulen gesammelt worden ist.

socializacija otrok, družbena reprodukcija, Slovenija, sodobna družba, produkcijski način

O. UVOD

V novejšem času so nastale sociološke teorije, po katerih otrok v socializacijskem procesu – predvsem v tako imenovani primarni, oziroma družinski socializaciji, interiorizira ne le vrednote, obnašanje, vednosti itn., temveč celotno strukturo socialnega okolja, kakor se »odslikava« v njegovi družini. Torej sociologi govorijo o primarni socializaciji kot o »konstrukciji realitet«.

Ta »konstrukcija realitet« je – strogo vzeto – individualna zadeva, različna od posameznika do posameznika, vendar se v istem ali podobnem socialnem okolju oblikujejo »socialne realitete« z nekaterimi skupnimi značilnostmi. Zaradi tega je mogoče govoriti o tipičnih socializacijskih vzorcih, značilnih za nek parod, razred, sloj ali kako drugače določeno socialno skupino, na primer religiozno, poklicno in podobno.

Sociološke raziskave, ki proučujejo socializacijo neke družbe v časovnem preseku, na sinhroni osi, ugotavljajo razlike med tipičnimi »socializacijskimi vzorci« in socialne determinante teh razlik.

Na diahroni osi ugotavljajo, da se socializacijski vzorci s časom spreminjajo, da nekateri izginjajo ali postajajo marginalni, na njihovo mesto pa stopajo novi, ki postajajo dominantni.

V sociologiji, tudi meščanski, je splošno sprejeta teza da so te spremembe dominantnih socializacijskih vzorcev odvisne od načina proizvodnje, od proizvodjalnih odnosov. Zato nekateri sociološki klasiki na primer Weber govorijo tudi o socialnem karakterju, ki v nekem obdobju dominira, na primer o »hrčkastem karateju« (skrbnem, varčnem, zbirajočem) v obdobju primarne akumulacije kapitala, danes pogosto slišimo govoriti o »potrošniškem karakterju« – tako posameznika kot družbe, o »potrošniški družbi«.

Omenjene teorije meščanskega izvora imajo (seveda tudi) svojo ideološko dimenzijo; kaže se v tem, da »spregledujejo«, oziroma »pozabljajo« na socialne konflikte, izvirajoče iz *razredne* razslojenosti družbe. Če upoštevamo tudi to dimenzijo družbene strukture, moramo torej govoriti tudi o razrednem značaju socializacije in razredni določenosti struktur socialnih realnostih, ki se interiorizirajo v socializacijskem procesu.

V slovenski sociologiji obstaja poskus klasifikacije socializacijskih vzorcev slovenskih družin v raziskavi o samomoru mladih oseb, starih do 20 let, oziroma v sociološkem delu te raziskave (Dokler 1974).

Poglavitni kriterij klasifikacije, o kateri govorimo, so produkcijski načini, ki jim pripadajo ustrezni tipi socializacije. Raziskava ugotavlja, da v slovenskem družbenem prostoru v sedanjem časovnem preseku (na sinhroni osi) koeksistirajo, obstajajo drug ob drugem, najrazličnejši produkcijski načini, ki bi na diahroni osi morali slediti drug drugemu vsaj kot dominantni. Gre za to, da se je v individualnem kmetijstvu, to pa prevladuje, ohranil tip drobnolastniške proizvodnje, ki ohranja večino karakteristik naturalnega gospodarstva. Proizvodnja te vrste se izmika družbeno-legitimnim regulatorjem, ostaja zunaj tržišča, čeprav zadovoljuje velik del potreb, denimo po hrani in po storitvah. (Odnosi vas – mesto, ko gre za sorodnike, »otroke«, ki so se zaposlili v industriji in drugod. Pomoč pri gradnji hiš. Za Slovenijo je značilno, da individualnih hiš ne gradijo tisti, ki imajo več denarja, večji zaslužek – temveč tisti, ki ga imajo manj. Izkoriščajo pač naturalno menjavo uslug, sorodstvene, sosedske in podobne zveze.)

Ob tem tipu proizvodnje in njenih ustrežajočih odnosih obstaja industrijska proizvodnja, ki jo regulira tržišče. Vendar pa ta regulacija ni dominantna v smislu, da bi se njej ustrezno spremenili tudi odnosi. Dodatno jo regulira država s planom, kar je bilo v obdobju »revolucionarnega etatizma« ali »administrativnega socializma« dominantni tip regulacije.

V zadnjem obdobju se poleg obeh postopoma uveljavlja regulativa, ki jo označujemo kot samoupravno. (Planiranje »od spodaj«, svobodna menjava dela namesto tržne regulacije itd. Uveljavljajo se torej vrednote in odnosi, ki so kot taki zelo podobni vrednotam in odnosom tako imenovane poindustrijske družbe, vendar z razliko, ki jo kot družbeno nalogo vsebuje pojem »združeno delo«, oziroma »svobodno združeno delo«.

Po teoriji bi vsakemu izmed teh produkcijskih načinov, njim pripadajočih vrednostnih sistemov in struktur odnosov moral pripadati ustrezen socializacijski vzorec, torej določen način prenašanja vzorcev obnašanja, znanja itn., oziroma bi se v procesu socializacije morala interiorizirati ustrezna struktura socialne realitete. Osnovna – v raziskavi razvita teza – je, da ob spreminjajočih se proizvodnih načinih persistirajo, se ohranjajo, proizvodnim načinom neustrezni tipi socializacije. Temu se pripisuje tudi socialni vzrok za naraščanje koeficienta samomorilnosti, ki ga štejemo za indikator socialne patologije. Bolj na kratko povedano, gre za naslednje dejstvo: v – na primer – tehnološko in inovativno intenzivni proizvodnji (edino v taki pa je prihodnost Slovenije), ne more ustrezno funkcionirati človek, ki je socializiran

v patriarhalnem, avtoritarnem in hierarhično strukturiranem okolju, ki je interioriziral tako strukturirano socialno realiteto. Podobno velja za vse prehode.

Gre pa konec koncev za to, da bi spoznali, kako ti procesi potekajo, da bi lahko neustrezne efekte korigirali z ustreznimi naravnanim delom sekundarnih socializatorjev (vrtci, šola, organizirane in vodene vrstniške skupine, tisk, radio in televizija, film in podobno).

Z vidika »transformacije identitete«, približevanja »političnemu in akcijskemu profilu Slovenca«, kakršen naj bi ustrezal njegovi vlogi v Jugoslaviji in v svetu, torej v okolju naglega spreminjanja tehnologije in družbenih odnosov, je najpomembnejša ugotovitev (izhodišče), da se v tako imenovani primarni, to je družinski socializaciji izoblikuje človekova socialna realnost kot tisti »svet gotovosti«, katerega strukturo sprejemamo kot samoumevno, neogrožujočo. Neskladnost strukture tega primarnega »sveta gotovosti« s socialno realnostjo je lahko posledica neustrezne primarne socializacije ali pa naglega spreminjanja širšega socialnega okolja (globalne družbe). V vsakem primeru je za posameznika posledica občutek ogroženosti, nemoči in negotovosti.

Nekatere dosedanje raziskave (Toličič, Zorman 1977, Milčinski 1983) kažejo, da sta ob planiranju družbenega razvoja in dejanskih družbenih spremembah ostala »nekontrolirana« faktorja socializacijski učinek družine in manjših socialnih skupnosti (vaške skupnosti, soseske) ter korektivni ali nekorektivni učinek šolskega sistema glede na rezultate primarne socializacije. Vse kaže, da je posledica naraščanje pojavov socialne patologije, ki jo je mogoče smatrati za simptomatiko sindroma bolne populacije. Poleg tega pa se ob raziskovanju teh fenomenov pogosto oglašata teza (izoblikovana v zadnji četrtini prejšnjega stoletja), da je to pač cena, ki jo narodi plačujejo za civilizacijski napredek. Teza je seveda nevzdržna, ker je nekateri narodi niso plačevali in je ne plačujejo, lahko pa vrže senco »problematičnosti« na prizadevanja za vsestranski družbeni razvoj.

Če pogledamo rezultate naših vzgojno-izobraževalnih prizadevanj v že prej omenjeni smeri, lahko ugotovimo, da niso ravno blesteči. Razlogi so sicer v vsakem konkretnem primeru lahko različni, vendar, če se izkaže, da obstaja statistično pomembna zveza med našimi vzgojnoizobraževalnimi porazi in nekaterimi socialnimi karakteristikami populacije, ki nas zanima, se je treba otresti iluzij in priznati, da je socializacija mnogo več od zavestnega prenašanja vzorcev obnašanja in neke količine znanja z generacije staršev na generacijo otrok.

V razmišljanju o tem, kakšna je bistvena razlika med vzgojno-izobraževalnim procesom in socializacijo, si lahko pomagamo z opozorilom Bergerja (1969), ki pravi, da je za sociologa, ki opazuje družbeno določenost posameznikovega obnašanja, ključna beseda »internalizacija«.

»V procesu socializacije«, pravi Berger (1969, str. 133), »otrok internalizira svoj družbeni svet. Isto, čeprav v manjši meri, se dogaja, ko odrasli vstopa v nov družbeni sistem ali v novo socialno skupino. Družba namreč ni le 'tam zunaj' v Durkheimovem smislu, temveč je tudi 'tu notri', je del našega najbolj intimnega jaza. Šele fenomen internalizacije nam omogoči razumevanje neverjetnega dejstva, da večina ljudi brez odpora sprejema večino zunanjih kontrol neke družbe. Družba ne kontrolira samo prostora, v katerem se gibljemo, temveč oblikuje tudi našo identiteto, naše misli, naša čustva. Njene strukture postajajo strukture naše zavesti...«

Da bi kar najbolj nazorno pokazal, kaj mu pomeni družbena določenost posameznikovega obnašanja, končuje ta del svojega izvajanja s trditvijo, da so »... zidovi naše ječe že tu, ko stopamo na prizorišče«.

Družba (society), o kateri govori Berger v tem tekstu je seveda abstrakcija homogenizirane družbe, v kateri struktura globalne družbe »gnezdi« v slehernem njenem delu, zato je ne moremo kar zamenjati s tistim pojmom družbe, ki ga mislimo, ko govorimo o naši samoupravni socialistični družbi. Ne nazadnje zato, ker imamo

razlago za dvom o tem, da se v procesu socializacije, ki nas tu zanima, res vedno internalizira nekaj, kar bi lahko imenovali samoupravna socialistična družba, bodisi kot družbena realnost, bodisi kot družbeni projekt. Razlogi za ta dvom so podrobneje razviti v članku Doklerja (1976), kjer se med drugim opozarja tudi na dejstvo, da je v procesu transformacije družine iz dominantnega družinskega socializacijskega vzorca nekako »izginil« družbeni smisel dela (Opomba 1). Bistvena ugotovitev je takole povzeta:

»Ponoven vpogled v situacijo družin v transformaciji je pokazal, da je organska povezanost družinske socializacije z delom in proizvodnjo v vseh tipih takih družin prekinjena. Isto pa je mogoče reči tudi za vzgojno-izobraževalne ustanove in za njihov obstoječi način dela. V vseh teh družinah stari opravljajo svojo vlogo socializatorjev brez zveze s svojimi delovnimi vlogami, vključno z vlogo samoupravljalcev.«

Podobnega mnenja je tudi Tomšičeva (1978, str. 17), ki se ji problem kaže takole: »Iz nuklearne partnerske družine je izginilo delo, v katerega bi se otrok lahko smiselno vključil. Celó če mati ni v delovnem razmerju, se mora v stanovanju v mestnem bloku kar precej potruditi s tem, kako bo otroka zaposlila, navadno ga potrošniško zaposli s stvarmi, ki so prej negativne kot ne.«

In nazadnje, kar zadeva šolo, lahko v eni izmed interpretacij poročila Zavoda SR Slovenije o stanju in problematiki vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji v letu 1977 preberemo: »Posebno pozornost kaže posvetiti pripombi, da sta zaprtost vzgojnoizobraževalnih ustanov in nepovezanost z družbenim okoljem ponekod povzročili neaktualnost vzgojnoizobraževalnih vsebin.« (glej Svetina 1978).

Toličič in Zorman (1977) sta v svoji raziskavi vpliva okolja na (ne)uspešnost učencev pokazala, da socialnoekonomski status družine, kar pomeni njen dejanski družbeni položaj, pomembno vpliva na šolski uspeh učencev osnovnih šol v Sloveniji.

Avtorja domnevata, da je to treba pripisati razlikam v primarni socializaciji. V družinah z nižjim socio-ekonomskim statusom po njunem mnenju nastajajo socializacijski primanjkljaji, ki jih osnovna šola, čeprav konceptualno za vse enaka, ne more nadomestiti; na nekaterih dimenzijah šola celo pogloblja socialno pogojene razlike. Posebno pomemben za naše premišljanje je tisti rezultat raziskave, ki govori, da so dobra motiviranost in visoke (poklicne) aspiracije pomemben pogoj za šolski uspeh in s tem seveda za socialno promocijo; otroci kmetov, nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev pa so ravno glede tega prikrajšani.

Do podobnih sklepov kot Toličič in Zorman, smo prišli tudi v naši raziskavi, ko smo analizirali pogovore, ki smo jih imeli s skupinami dijakov zadnjih letnikov gimnazij in nekaterih drugih srednjih šol. (Opomba 2)

Na osnovi vsebinske analize teh pogovorov in ob primerjavi z mnogimi prejšnjimi, se je izoblikovala tale teza: dominantni socializacijski vzorec slovenskih družin še vedno prenaša, kot bazično, hierarhično strukturo tradicionalnih družinskih odnosov, ki se internalizirajo v primarni socializaciji.

Ni treba posebej poudarjati tega, v kakšni zvezi je ta struktura odnosov s tradicionalnimi delovnimi in lastniškimi odnosi in z razredno strukturo prejšnje družbe. V luči te teze pa dobijo poseben pomen ugotovitve o tem, da je izginila organska povezanost med primarno socializacijo in delovnimi situacijami, da v nuklearni nekmečki partnerski družini ni dela, v katerega bi lahko otroka smiselno vključili in podobno. Lahko trdimo, da se v precejšnjem številu družin v procesu primarne socializacije internalizira struktura odnosov, ki ni v nikakršnem skladu s strukturo odnosov v podružbljeni proizvodnji. Razen tega tako imenovani problem prvojenca nakazuje, da se v procesu socializacije še vedno daleč preveč internalizirajo tako poteze socialnega karakterja (kmečkega) »gospodarja« kot črte socialnega karakterja »hlapca«, podrejenega, tistega, ki si ne upa, ki – skratka – ni motiviran, da kar koli pomembnega doseže, ki nima nobenih aspiracij ne glede na to, koliko je nadarjen in sposoben.

S perspektive takega opazovanja se problemi pokažejo v novi luči; prihajamo do konstatacije, da šoli ne uspeva zmanjšati socialno pogojene razlike, da kot relativno avtonomni sekundarni socializator ne motivira zadovoljivo za delo, ne pogloblja vedoželjnosti, ne oblikuje aspiracij na osnovi stvarnih sposobnosti in v skladu z družbenimi potrebami, podreja se povprečju in največkrat zanemarja izjemno nadarjene. Zato vse to kaže na potrebo po transformaciji vzgojne funkcije šole v njenem delovnem procesu. V vsakem primeru pa je to naloga, ki je sama ne more realizirati.

Posplošene ugotovitve vzgojiteljev (učiteljev) in staršev govorijo o splošni nezainteresiranosti mladih, ki da »nič nočejo« ali pa »ne vedo kaj hočejo«. Pogovori o tej temi kažejo, da to ni čisto točno; mladi v glavnem hočejo to, kar na neki način že je: živeti »kot vsi drugi«, kar pomeni ohraniti ali še nekoliko izboljšati življenjski standard. Poklicno večina v tretjem razredu srednje šole še ni orientirana. V bodočem poklicu vidijo vir zaslužka za družino (bodočo), izbirajo ga po kriteriju ugleda, kakor ga pač okolje zaznava. Jasno je izražen odpor do rutinskih opravil; delo naj bi bilo zanimivo.

Prizadevnejše posameznike okolja, to je oddelek v šoli, skoraj brez izjeme označuje z negativnimi oznakami. V nasprotju s tem pa vodilne skupine s pritiski uveljavljajo tako imenovano »ideologijo povprečnosti«, ki je skoraj splošno sprejeta. Ta je na splošno znana tudi med učitelji, ki ji pripisujejo znižano povprečno uspešnost.

Po vsem tem se zdi, da bi natančnejše poznavanje učinkov primarne socializacije lahko pripomoglo ne le k boljšemu razumevanju obnašanja in predvsem odločanja mlade generacije, temveč tudi k razvijanju vzgojnih metod v družini in v šoli, s katerimi bi hitreje premagovali učinkovanje tistih tradicionalnih navad, ki jih v samoupravnih odnosih in v sodobnih proizvodjalnih odnosih sploh – spoznavamo kot neustrezne in preživele.

1. SOCIALIZACIJSKE VARIANTE V ODNOSU DO PRODUKCIJSKIH NAČINOV

Najprej opozorimo na svojevrstno aktualnost neke Marxove pripombe iz predgovora k prvi izdaji Kapitala, namenjeni nemškemu bralcu, ki bi se – kot pravi Marx – »optimistično tolažil, češ v Nemčiji še zdaleč ni tako hudo« (kot v Angliji tistega časa). Marx mu med drugim pojasnjuje, da Nemčija trpi »ne le zaradi razvoja kapitalistične produkcije, temveč tudi zaradi njene pomanjkljive razvitosti« in nadaljuje: »Poleg sodobnih stisk nas tare cela vrsta podedovanih stisk, ki izvirajo iz životarjenja starokopitnih, zastarelih produkcijskih načinov in z njimi združenih nesodobnih družbenih in političnih razmer. Ne trpimo le zaradi živih, temveč tudi zaradi mrtvih. Le mort saisit le vif!« (Marx, 1961).

Aktualizacija Marxove pripombe, ki se je tu lotevamo, se logično začne z vprašanjem, kako se pravzaprav dogaja to, da »mrtvi grabi živega«. Najkrajši odgovor na to vprašanje bi se morda lahko glasil takole: starokopitni, zastareli produkcijski načini se (nujno?) združujejo z nesodobnimi družbenimi in političnimi razmerami. Tak odgovor pa seveda takoj odpre vrsto novih vprašanj o naravi in pomenu zvez med produkcijskimi načini na eni in družbenimi in političnimi razmerami na drugi strani v neki konkretni zgodovinski situaciji, v našem primeru v sodobni slovenski oziroma jugoslovanski družbi. Treba je takoj povedati, da na taka vprašanja zaradi najrazličnejših razlogov nimamo zanesljivih odgovorov ali jih sploh nimamo. Če pa bi med vzroki morali izbirati najbolj pomembnega, bi rekli, da ni pravega ravnovesja med prizadevanji, ki merijo na zgraditev celotnega družbenega institucionalnega sistema in na njegovo utrditev z normativno in legislativno dejavnostjo, in dejanskim poznavanjem obnašanja socialnih skupin, kakor in kolikor so določene po nekem produkcijskem načinu. Stvar gre tako daleč, da smo pripravljeni sploh za-

nikati obstoj oziroma sočasno obstajanje različnih produkcijskih načinov z argumentacijo, da normativno obstaja samo eden: socialistična blagovna produkcija. Lahko bi torej rekli, da se nam zveze med »starokopitnimi, zastarelimi produkcijskimi načini«, ki životarijo ob socialistični blagovni proizvodnji, in »nesodobnimi družbenimi razmerami« razkrivajo samo kot bolj ali manj marginalni subjektivni »odpori« med čakanjem, da bo celotni normativno postavljeni institucionalni sistem ali kak njegov del »zaživel«. »Le mort«, o katerem govori Marx, pa gotovo ni nekaj subjektivnega, temveč so to prav zveze med »zastarelimi« produkcijskimi načini in socialnim obnašanjem družbenih skupin, ki s tega vidika ni bilo ali vsaj ni bilo dovolj analizirano. Zato se zdi, da se včasih »mrliča« otepamo bolj z zarotitvenimi obrazci kot pa dejansko.

S problemom soobstajanja ali »gnezdenja« več produkcijskih načinov v celotni družbeni reprodukciji se je nekoliko podrobneje ukvarjala delovna skupina projekta »Sociološki aspekti družbenega planiranja« v raziskovalni nalogi »Alternativne bodočnosti Slovenije do leta 2000« (1982). Potrebo po tem je takole utemeljila: »V primeru (pa), ko gre za konkretno usmerjanje družbe, je potrebno v tej družbi upoštevati vse obstoječe, ne le dominantni način proizvodnje. To pa zato, ker vsebujejo zgodnejši proizvodni načini, ki so vsebovani v dominantnem, ravno tiste elemente, ki jih je potrebno ali premagovati ali vključevati v proces družbenega razvoja, ki ga skušamo usmerjati s planiranjem kot enim osnovnih regulativnih mehanizmov.« Menimo, da je to zadostna utemeljitev za naš poskus premisleka o nekaterih konsekvencah na nekem posebnem področju družbene reprodukcije, namreč na področju (primarne in sekundarne) socializacije.

Na tem občutljivem področju se nekakšna zev med institucionalno – normativnim reguliranjem in dejanskim potekanjem družbenih procesov kaže že na ravni terminologije. Kot smo že v uvodu rekli, na Slovenskem ob besedi socializacija vedno bolj in skoraj že izključno asociiramo nekaj, kar sicer sinonimno nosi ime »vzgojnoizobraževalni proces«. Pri tem se misli na sklop zavestnih in bolj ali manj premišljenih postopkov, ki naj bi v končnem učinku otroka usposobili za življenje in delo v družini in v družbi (primarna in sekundarna socializacija).

Opravka imamo z iluzijo, da so racionalni postopki vsemogočni in da je z njimi možno doseči zastavljene vzgojnoizobraževalne cilje in smotre. Socializacijsko naj bi bili učinkoviti in to že zaradi visokih ciljev, v imenu katerih se izvajajo.

Naši rezultati kažejo, da ni vedno tako. Vzroki so sicer v vsakem konkretnem primeru lahko različni; če pa se izkaže, da obstajajo pomembne zveze med porazi vzgojnoizobraževalnih prizadevanj in nekaterimi socialnimi karakteristikami populacije, ki je objekt teh prizadevanj, je upravičena domneva, da gre za stiske in težave, ki aktualizirajo uvodoma citirano Marxovo pripombo.

Zgleden primer za tako potekanje stvari je vzgojno-izobraževalni sistem v funkciji močno poudarjenega cilja zmanjševanja oziroma odpravljanja socialnih razlik. Spričo pomembnosti cilja, zapisanega tudi v Ustavi SFRJ, in SRS, da naj bodo startne možnosti za vse enake, je uravnavanje sistema in njegovega funkcioniranja v tej smeri povsem legitimno in tudi v skladu z občutkom za pravičnost, seveda ob predpostavki, da so tako imenovani naravni potenciali enakomerno porazdeljeni med pripadnike vseh družbenih strat, kakor koli že jih določimo. Poleg tega je – ob isti predpostavki – veljaven tudi premislek, da reprodukcija tako imenovanih višjih izobrazbeno poklicnih skupin iz njih samih oži osnovo, iz katere naj bi se skozi izobrazbeni proces – po sposobnosti in prizadevnosti, ne pa po socialni provenienci – selekcionirali tudi vrhunski strokovni, vodilni in vodstveni kadri. V skladu s temi cilji, premisleki in občutki so bili načrtovani reformni posegi v vzgojno-izobraževalni sistem, na katerega »ramena« – tako se zdi – je bila končno odložena celotna družbena skrb in odgovornost za progresivno odpravljanje »podedovanih« socialnih razlik v družbenem reprodukcijskem procesu.

Rezultate za zadnjih petnajst do dvajset let je mogoče povzeti iz dveh raziskav. Za šestdeseta leta iz že omenjene raziskave Okolje in uspešnost učencev (Toličič, Zorman, 1977), za sedemdeseta pa iz raziskave Proces izbire poklica (Lapajne, Južnič 1981). Iz obeh je mogoče nedvoumno razbrati, da šolski sistem – v obeh primerih gre za rezultate osnovne šole – socialnih razlik ne le ne odpravlja, temveč nekatere njihove razsežnosti celo pogloblja, med njimi poklicno aspiracije (Toličič, Zorman 1977), ter da se tudi lastnosti, ki jih merijo testi multifaktorske baterije, zlasti tisti, ki so relevantni za šolsko uspešnost, distribuirajo podobo kot šolske ocene, to je glede na pripadnost staršev določeni izobrazbeno poklicni skupini, seveda v korist tako imenovanih višjih skupin in z zaznavno prednostjo za dekleta (Lapajne, Južnič 1981). Slednja iz rezultatov – med drugimi – izvajata tudi sklep, da »uporaba analiziranih spremenljivk pri omejevanju vpisa v atraktivne programe usmerjenega izobraževanja prispeva k neenakomerni spolni in socialni sestavi teh programov v korist otrok iz družin iz »višjih« izobrazbeno-poklicnih skupin in deklet«. Avtorja opozarjata tudi, da uporaba diferencialnih norm ne more rešiti problemov socialne neenakosti in je lahko tudi v nasprotju z načeli enakopravnosti, učinkovitosti in kvalitete. Njuno mnenje je, da se izobraževanju v procesu družbene giblivosti (mobilnosti) pripisuje prevelik pomen ter da je treba socialno neenakost ukiniti tam, kjer nastaja: »v procesu delitve dela in dohodka«.

Ne glede na občutek, ki brez dodatnih premislekov nastaja ob zadnjem predlogu, da namreč vodi v začaran krog, se zdijo druga stališča citiranih avtorjev prepričljiva. Ostaja pa neka nejasnost med trditvijo, da nastajajo socialne razlike »v procesu delitve dela in dohodka«, in neko drugo, ki pravi dobesedno: »V podatkih ... ni ničesar, kar bi lahko pojasnilo vzrok in mehanizem nastanka opaženih razlik: ne moremo reči, ali in v kolikšni meri gre za vplive prehrane, vzgoje, izobraževanja, jezikovnega standarda, stila reševanja problemov, razvojnih posebnosti določenega starostnega obdobja ipd.

Ne vemo niti, v kolikšni meri so te razlike nastale pred vstopom v šolo... in v kolikšni meri so nastale, se reproducirale ali zmanjšale v šolskem obdobju. »(Lapajne, Južnič, 1981) Nejasnost očitno izvira iz negativne (ali vsaj dvoumne) konotacije pojma socialnih razlik, ki naj bi jih odpravljali bodisi v vzgojno-izobraževalnem procesu, bodisi tam, »kjer nastajajo: v procesu delitve dela in dohodka«, ne da bi bilo pri tem jasno, za kakšno razliko gre, predvsem pa iz česa izvirajo. Za kako resne probleme gre, je mogoče ilustrirati z odlomkom iz pisma, ki ga je napisala leta 1980 v Ljubljani skupina razburjenih staršev, ko so se njihovi otroci znašli pred zaprtimi vrati izbrane srednje šole. (Sodeč po rezultatih obeh raziskav, pripadajo najvišjemu socialnoekonomskemu statusu oziroma najvišji izobrazbeno poklicni skupini): »Presežna mladina, ki je prijavljena na treh naravoslovno tehničnih usmeritvah (biologija, kemija, matematika, fizika), ni usmerjena v kake administrativne poklice, temveč želi svoje sposobnosti usmeriti v pridobivanje znanj, od katerih je odvisen naš tehnični napredek in celo obstoj v svetu permanentnega revolucioniranja tehnologije. V največji meri je v svojem dosedanjem delu potrdila svoje delovne navade in zadevne talente. Zato je mogoče upravičeno pričakovati, da bo njen delež k nadaljnjemu razvoju in napredku socialistične Slovenije in Jugoslavije znaten.« Če k temu dodamo še trditev Deutscha (1981, str. 279), da »šele v tretji ali četrti generaciji dajejo otroci dosti izobraženih staršev večje intelektualne prispevke«, potem se zdi, da je razreševanje nejasnosti okoli pojma socialnih razlik in njihovega odpravljanja nadvse urgentno.

Upamo, da je iz konteksta našega izvajanja dovolj razviden šum, da pojem socialnih razlik, kakor ga nekritično uporabljamo, utegne izvirati iz »gnezdenja« kakega preteklega proizvodnega načina v sodobni družbeni produkciji in reprodukciji ter da kot Marxov »le mort« sprevrča enega najvišjih ciljev socialistične družbe v njegovo nasprotje.

2. INTERIORIZACIJA NEKATERIH STRATIFIKACIJSKIH DIMENZIJ V MAJHNIH SOCIALNIH SKUPINAH

Socialne grupe tu ne obravnavamo kot zaprto, v sebi sklenjeno entiteto, temveč vedno v povezavi z organizacijsko in institucionalno strukturo, v katero je umeščena. Pri tem mislimo, da je socialna grupa determinirana po organizaciji in instituciji in da v skrajni konsekvenci odseva družbeno organizacijo dela oziroma proizvodnje, kar *ipso facto* pomeni funkcionalno delitev dela in njeno institucionalizacijo, to je utrditev sistema pravil, ki določajo njeno življenje, obnašanje, obnašanje njenih članov, hierarhično strukturo itn.

Ta predpostavka pa povzroča dve vrsti metodoloških problemov. Najprej gre za vrsto problemov izvirajočih iz prepletenosti »ansambla« institucij, ki določajo polje socialne skupine in jih je zato težko kot take identificirati in klasificirati. Druga vrsta problemov pa je v tem, da grupe – tako kot nobena družbena tvorba – niso nekaj stalnega. Spreminjajo se skupaj s celotno institucionalno strukturo, zato razumevanje njihovega »smisla«, skrite logike njihovega obnašanja, ni ravno preprosto. Ta »smisel« je sicer vedno dan »in situ«, v obnašanju, v govoru grupe, hkrati pa je lahko tudi kje drugje, zunaj grupe ali v preteklosti.

Oba sklopa problemov zahtevata bodisi to, da jih v celoti razvijemo, bodisi to, da jih poenostavimo do tiste mere, ki še omogoča smiselno povezano interpretacijo gradiv. V celoti to empirično gradivo predstavlja »govor« 54 skupin mladostnikov (Opomba 3). Struktura tega govora skupin je po našem mnenju v vsakem primeru posebej določena s sklopi determinant (seveda ob relativni avtonomiji notranje dinamike) iz naslednjih segmentov okolja: iz družine, iz šole, iz vrstniških skupin, iz »globalne družbe«.

Pri tem lahko družino in šolo smatramo za »uradni« družbeni instituciji, katerih sistemsko regulacijo je v strukturi polja grupe mogoče bolj ali manj neposredno identificirati kot določujoče dejavnike, medtem ko je to mnogo težje reči za vrstniške skupine in za tisto, kar smo imenovali »globalna družba«. Pri tem naj takoj rečemo, da je vrstniške skupine vsaj naknadno, izhajajoč iz gradiva samega, mogoče definirati kot dovolj artikulirano »javno mnenje« generacije ali vsaj njenega šolajočega se dela. Tako imenovana globalna družba je v pogovorih skupin navzoča predvsem kot odziv na intervencije voditelja pogovora in /ali kot postavitev problema, kadar ga skupina ni sama postavila. Gre – kratko rečeno – za dedukcije normativnih predpostavk družbenega sistema (samoupravne socialistične družbe).

Pozornost naše raziskave je usmerjena predvsem v socializatorsko funkcijo družine v procesu njene preobrazbe, seveda v socializatorsko funkcijo, ki je tudi sama podvržena spremembam. Teh ne opazujemo predvsem kot posledico dejstva, da sodobna družba razbremenjuje družino njenih številnih tradicionalnih funkcij z vzpostavljanjem ustreznih družbenih ustanov. Pomembnejše se nam zdijo spremembe, ki nastajajo v socializatorski funkciji družine zaradi diverzifikacije delovnih področij družinskih članov, zlasti staršev, in interiorizacije ideologije tako imenovane moderne nuklearne družine kot emocionalne skupnosti. Zanima nas torej družina kot primarna grupa, ki deloma ohranja stare in deloma sprejema nove principe integracije z višjimi ravninami družbene povezanosti.

Tudi šolo opazujemo v tem kontekstu predvsem v njeni socializatorski funkciji – kot intervenirajoči dejavnik glede na primarno socializacijo – manj pa v njeni funkciji institucije za proizvodnjo kadrov. Tudi skupine mladostnikov, katerih pogovori nam predstavljajo empirično gradivo, smatramo za majhne skupine, ki v svojem obnašanju in izjavljanju reflektirajo interiorizirane principe integriranosti z višjimi nivoji.

Tu bomo skušali najprej s številkami pokazati, kako veliki premiki v strukturi proizvodnje in celotne družbene reprodukcije vplivajo na socialno mobilnost tako

rekoč neselektivno, medtem ko v – denimo – normalnih časih postanejo socializacijski dejavniki družine in šole pomembni promocijski filtri, ki jih je težko podvreči zavestni regulaciji.

V naši raziskavi imamo opraviti s populacijo, za katero je upravičeno pričakovati, da bo dosegla vsaj višjo, še bolj verjetno pa tudi visoko izobrazbo, da si bo torej pridobila enega najpomembnejših elementov najvišjega socialno ekonomskega statusa. Vse člane skupin, s katerimi so tekli pogovori, so namreč izmed dijakinj in dijakov zadnjih dveh letnikov srednjih šol izbrala vodstva šol po kriteriju učnega uspeha in po svobodni oceni siceršnje uspešnosti. Z vidika socialne mobilnosti je torej gotovo zanimivo ugotoviti, iz kakšnega socialnega okolja ti uspešneži prihajajo. V raziskavi to (med drugim) ugotavljamo s kriterijem poklica očeta in matere in njihovih staršev, torej s poklicnim statusom dveh generacij prednikov. Če računamo, da je povprečna razlika med začetkoma prokreacijskih funkcij dveh generacij kakih 25 let, je bila generacija starih staršev »naše« populacije rojena med približno 1909. in 1914. letom, generacija staršev med približno 1934. in 1939. njihovi otroci, torej populacija, o kateri je govor, pa med 1959. in 1964. letom. Kar zadeva poklicno strukturo generacij, je gotovo največji premik opazen pri deležu kmetov, kar je posledica najhitreje deagrarizacije v drugi polovici štiridesetih in v petdesetih letih. Medtem ko je znašal delež kmetov v generaciji starih staršev okroglih 50 odstotkov, je v generaciji staršev ta odstotek za očeta 5,6, za matere pa 4,2. Približno tako dramatičen je še upad deleža mater gospodinj iz generacije starih staršev v generacijo staršev, z 38,4 na 4,2 odstotka, medtem ko so drugi premiki sicer pomembni, a jih za naš namen tu ni nujno navajati (glej Tabeli 1,2). Tisto, kar na tej ravni analize najbolj preseneča, je podatek, ki daje misliti, da je ob vseh teh premikih in spremembah poklicne in socialne strukture ostal skorajda nedotaknjen neki sklop socializacije dejavnikov, ki ga teorija socializacije pripisuje pretežno kmečkim družinam; gre za sklop dejavnikov, ki v promociji privilegira prvorojence.

V populaciji uspešnih, ki jih zajema raziskava, znaša delež prvorojencev 70,1 odstotka (proti 29,9 ostalih), medtem ko je delež prvorojencev v celotni populaciji 44,2 odstotkov (izračunano povprečje za leto 1958 do 1964; ta delež je v celotni populaciji postopoma naraščal od 41,1 do 45,8 %). Dodatno opozarja na persistiranje nekih tradicionalnih socializacijskih dejavnikov še en podatek. Če v raziskovani populaciji primerjamo deleže tistih, ki bodo z doseženo visoko ali višjo izobrazbo presegli poklicni in ustrezni socialni status očetov, se izkaže, da se delež skoraj ujema z deležem prvorojencev: 70,8 (proti 70,1). (To sovpadanje je seveda lahko nekoliko slučajno, vendar tudi natančnejši izračun pokaže, da bo v zajeti populaciji le manjši del reproduciral socialni status družine, večji del pa bo promoviral socialni karakter prvorojenca – kakršenkoli že je ob vseh spremembah družine in njenih socializacijskih funkcij.)

V svojem izvirnem okolju je to nedvomno socialni karakter gospodarja – institucionalizirana delitev dela v kmečki proizvodnji – ki ga je eden izmed udeležencev pogovorov takole označil: »Poglejmo samo to kmečko prebivalstvo. Če je starejši sin dobil kmetijo, so morali ostali biti čim bolj neumni, da so mu delali. Če boš pameten, ne boš delal tam za bat in žlico; boš šel na svojo roko, ne pa bil podložen svojemu bratu kot v fevdalizmu.«

Analiza strukture pogovorov in vsebine tistih, ki se nanašajo na vzgojne prijeme v družinah, nam je omogočila vsaj do neke mere razumeti odnose in elemente vzgojnih vzorcev, ki v družini oblikujejo osebnostne prednosti v nastopu in presoji, večje zaupanje v lastne sposobnosti – vse do stopnje, ki jo nekateri sami označujejo kot »kompleks večvrednosti«. V večji meri se identificirajo z uspešnostjo v dani situaciji in tisti, ki so bližje kmečki tradiciji, se tudi bolj nagibajo h konformnemu obnašanju. V skupini skoraj po pravilu postanejo »mera« hierarhične strukture, očitno pa pod-

obno delujejo tudi v razrednem kolektivu. Kar samovoljno prevzemajo nase breme govorca molčeče večine, čeprav jih kolektiv neredko pušča na cedilu.

Analiza taistih družinskih situacij in vzgojnih vzorcev pa razkriva tudi drugo plat medalje, tiste mehanizme, ki oblikujejo poteze negotovosti in podredljivosti, pomanjkanja samozavesti in pretirane samokritičnosti, ki lahko v končni konsekvenci privede do sprijaznitve z neučinkovitostjo in neuspešnostjo in do zavestnega uživanja prednosti, ki jih prinaša mesto na dnu hierarhije, izoblikovane v tekmovanju. Tem prej, ker v tem tekmovanju po »javnem mnenju generacije« znanje, kakršnega to mnenje dejansko ceni, še zdaleč ni edini in pravi kriterij uspešnosti.

Na splošno velja mnenje, da daje naša šola prevelik poudarek »golemu« izobraževanju, zlasti srednja šola pa da se premalo ukvarja z vzgojo. Pogovori s skupinami o šolski, predvsem razredni situaciji razkrivajo povsem drugačno sliko. Šola kažejo kot institucijo, ki je prepad med znanjem in neznanjem organizirala kot strukturo moči znanja. Najzgovornejši dokaz za to je dejstvo, da se ocene kot mere znanja pogosto uporabljajo kot sredstvo za vzdrževanje discipline, kot sredstvo zastraševanja in vzdrževanja avtoritete. Taka organizacija je skupaj z velikokrat neosebnim, ravnodušnim, uradniškim podajanjem znanja, razdrobljena na mnoge »enakopravne« predmete brez kake smiselne povezave, sama po sebi še kako vzgojna. Vzgaja seveda za delo v proizvodnih odnosih, ki se ne zdijo preveč perspektivni. Hkrati je podprta z učinki tradicionalnih socializacijskih vzorcev v družini in hkrati te učinke krepi, ker za preživetje zahteva interiorizacijo hierarhične strukture.

3. (NE)ADEKVATNOST SOCIALIZACIJSKIH VZORCEV Z OBSTOJEČIMI PRODUKCIJSKIMI NAČINI

Kot izhodišče lahko vzamemo razlike vrednostnih sistemov generacije staršev, ki je realizirala nalogo industrializacije po vojni in socialni revoluciji, in generacijo otrok, ki so bili socializirani v pogojih industrijskega načina proizvodnje, seveda v specifičnih razmerah naše družbe.

Najbolj pogosto citiran primer razlik med obema generacijama je očitek generacije staršev, da mlada generacija nima več (njih) delovnih navad, kar pomeni, izrečeno z drugimi besedami, da jo je zapustila tradicionalna »marljivost« in »pridnost«. Ali še drugače: mlada generacija je »odkrila« prosti čas in hkrati s tem odkritjem tudi prepoznala delo kot ne-prosto, kot ne-svobodno delo. Iz tega »spoznanja« se ji tradicionalna pridnost starejše generacije kaže kot nevedno pehanje za standardom, kot »potrošništvo«. Zdi se, da mladina izreka očitek toliko bolj srdito, kolikor bolj je, ali je bila prikrajšana za prisotnost staršev, oziroma prizadeta z njihovo odsotnostjo. Ti medsebojni očitki pa so le simptomi nekega bolj zapletenega pojava, ki ga je treba podrobneje premisliti, če naj iz socialnega dogajanja izluščimo tiste elemente, ki sodijo med ovire v procesu družbene preobrazbe. (Opomba 4).

V izhodišče takega premisleka lahko nedvomno postavimo ugotovitev, da je proces industrializacije in deagrariacije povzročil občutno diskontinuiteto v odnosu do oblik primarne in sekundarne socializacije, ustrezne načinu proizvodnje, ki ga pogojno imenujemo predindustrijski. Ker gre tu predvsem za pojmovanje dela, je treba opozoriti na to, da se v predindustrijskem proizvodnem načinu socializacija za delo odvija pretežno z zgledom. Socialni smisel dela je neposredno razviden, takorekoč torej ob njem ni kaj govoriti. Situacija pa se bistveno spremeni v industrijskem proizvodnem načinu, v katerem družinsko življenje pade v območje tako imenovanega prostega časa, ki s svojo imanentno logiko opredeljuje delo kot ne-prosto. Hočeš nočeš se pojavijo situacijsko vzgojni stereotipi: oče leži na kavču in bere časopis, mati kuha, pospravlja ali briše prah, čeravno oba ne govorita o težavah v službi, o težkem dnevu in o težkem delu, katerega edini »smisel« v tej optiki je vsebina ovojnice z mesečnim dohodkom. Praviloma se v vzgojnem odnosu ta »smi-

sel« modificira v izjave tipa: »garamo zate«, »vse ti damo«, »nič ti ne manjka«. Te pa so spet samo uvod v »socializacijo za delo« tipa: »uči se, da ti ne bo treba tako trdo delati«.

Vendar pa bi veljalo opozoriti tudi na dokaj pogost očitek s strani doraščajočih otrok, češ da jih starši vse pogosteje obravnavajo kot investicijo. Izrecen odgovor staršev na to je seveda odločen ne in nobenega razloga ni, da jim ne bi verjeli. Na drugi strani pa spet ni nobenega razloga, da ne bi verjeli njihovim otrokom, ki trdijo nasprotno. Razlaga tega protislovja je razmeroma preprosta, a za vzgojno ravnanje, ki hoče biti razumno, toliko bolj zanimiva. Gre namreč za to, da starši v resnici niso brez želja in pričakovanj, ko gre za to, kaj bodo otroci v življenju dosegli, da te želje in pričakovanja tako ali drugače tudi izražajo, vendar pa se jim pri tem zdi, da ravnaajo povsem nesebično, da svoje želje in pričakovanja gojijo in izražajo izključno za dobro svojih otrok. Pri tem pa jim velikokrat, ko izražajo razočaranje nad otrokovim uspehom, uide stavek: »Mi toliko vlagamo, ti pa ...« Kakorkoli obračamo besedo, vedno pomeni eno in isto: nekaj daješ, da bi nekaj dobil nazaj. Otroci to dobro razumejo in ker se »vlaganje« največkrat pojmuje kot dajanje materialnih dobrin, ni čudno, da se počutijo kot dolžniki. Ta občutek postane posebno neprijeten, kadar mora otrok razočarati starše, ko gre za njihove želje in pričakovanja glede otrokove izbire poklica. Nikakor ni namreč nujno, da se glede tega pomembnega koraka želje staršev in otrok ujemajo.

Kakorkoli že: nesebičnost staršev, ko »toliko vlagajo«, ni tako povsem čista, kot se utegne zdeti na prvi pogled. Neredko vlagajo zato, da bi otroci uresničili njihove neizpolnjene življenjske načrte, pri tem pa – ne da bi trenili z očmi – zelo radi uporabljajo krilatico: »Saj se zase učiš, ne za nas.« Mimogrede rečeno: nihče se ne uči samo zase, ker bi bil to nesmisel. Vsa družbena prizadevanja pri nas gredo v to, da bi šolali strokovnjake, ki jih potrebuje združeno delo, vendar pa misel o povezanosti izobraževanja z družbenimi potrebami očitno še ni našla poti v vsakdanjo vzgojno prakso; ne v družini in najbrž tudi v šoli ne. V tej praksi otroci še vedno največkrat slišijo, da se učijo zase.

Protest otrok, da jim starši izražajo svoje želje glede njihove poklicne izbire, izzove dostikrat starševsko ogorčenje, češ kakšni da so ti nesrečni otroci: vse bi radi imeli na pladnju, pri tem pa jim starši niti poklica ne bi smeli sugerirati. Prav nezaslišano, ko pa je ja povsem jasno, da neka mati zanesljivo ve, da ne potrebuje fizika, kaj šele atomskega in da si je sama nekoč želela postati zdravnica.

Ko že govorimo o poklicu, opozorimo še na eno zanimivost, ki smo jo opazili pri našem delu. Večini mladih, in to ne samo dekletom, pač pa tudi fantom, se zdi družina zelo pomembna, v bistvu daleč pomembnejša od poklica in poklicnega uspeha. Nekateri celo naravnost povedo, da bi polom v poklicu kar zlahka prenesli, poloma v družini pa nikakor ne. Skratka, prednost družine pred poklicem in poklicnim uspehom niti za trenutek ni postala vprašljiva. Mogoče ima to kakšno zvezo z izjavami mater, ki si za svoje sinove želijo, »da bi bili nekje dobri očetje in možje«? Torej se ob takih izjavah več ne čudimo toliko nad tem, da so nekateri mladi pripravljani zamenjati poklicni uspeh za družinsko srečo. Sicer ne mislimo, da se eno in drugo izključuje, vendar se sprašujemo, kakšne so poklicne možnosti mladih ljudi, ki se tako odločajo v dilemi, pa naj je zastavljena še tako abstraktno.

Mladi, ki so tik pred vstopom v delovni proces, veliko govorijo in razmišljajo o razvojnih ciljih naše družbe, natančneje: o nujni zahtevi po prestrukturiranju naše industrijske proizvodnje. Gre namreč za to, da bi se industrija iz delovno intenzivne preusmerila v tehnološko intenzivno proizvodnjo, torej v tako, ki zahteva veliko več znanja, pa tudi inventivnosti, domiselnosti in tako naprej, predvsem pa tudi veliko iniciativnosti vseh, ki so v proizvodnem procesu udeleženi. Vprašanje, ki se ob tem postavlja kot eno izmed bistvenih, je vprašanje odnosa do dela tiste generacije, ki bo v taki proizvodnji delala.

Zato nas toliko bolj presenečajo ugotovitve mladih, da z odnosom do dela, kakršnega opažajo pri sebi v šoli in v svojem širšem okolju, ne morejo biti zadovoljni. Vzroke za tak nezadovoljiv odnos pa vidijo predvsem v tradiciji domače vzgoje, v šolskem sistemu in v delovni praksi. Za kaj gre torej v družinski vzgoji in v šolskem sistemu?

Kar zadeva družinsko vzgojo gre po njihovem mnenju predvsem za tradicionalno razločevanje med »čistim« in »nečistim«, »lahkim« in »težakim« delom, za razločevanje med delom v proizvodnji in delom v pisarni. Gre torej očitno za pojav, značilen za družbe, ki so se naglo industrializirale in v eni generaciji zaposlile veliko kmečkega prebivalstva v industriji. Do neke mere je torej razumljivo, da starši, ki so sami doživeli ta premik, žele svojim otrokom prihraniti skušnje, ki so jih ob tem imeli, da jim žele manj »garanja«, kot temu pravijo. Druga plat iste situacije je tradicionalna hierarhija poklicev. To je dejstvo, da ljudje nasploh tradicionalno vrednotijo poklice glede na družbeni ugled, ki ga prinašajo, na socialno moč, ki jo omogočajo, na dohodek itn. Ta hierarhija poklicev seveda povzroča, da se mladi odločajo – ali pa jih k temu silijo starši, kot smo že rekli – za poklice mnogokrat ne glede na družbene potrebe in celo ne glede na svoja nagnjenja in sposobnosti.

K temu pa je treba pripisati vpliv osnovne pa tudi srednje šole. Ta šola je s pomembnim delom vzgojno izobraževalnega programa prirejena obstoječemu oziroma prevladujočemu tipu industrijske proizvodnje. Ta proizvodnja zahteva prilagoditev vnaprej pripravljenim postopkom in rutinsko ponavljanje vedno enakih operacij – pa naj gre za delo pri stroju ali pa za rutinsko pisarniško delo. Prav temu tipu vzgoje in izobraževanja pa se mladi skorajda instinktivno upirajo. Po eni strani spet zaradi odpora, ki jim ga je vcepila generacija staršev z govorjenjem o nezadovoljstvu s svojim delom, po drugi strani pa si mladi pridobivajo tudi lastne skušnje ne nazadnje tudi s proizvodnim delom. Te skušnje pa opozarjajo, glede na ponavljajoče se kritične pripombe, da nekaj z njimi ni v redu in da bi kazalo premisliti o organizaciji in izvedbi proizvodnega dela. Če ne zaradi drugega, potem zato, ker daje mladim povsem izkrivljene predstave o naravi dela in jih odvrča prav od tistih poklicev, za katere pravimo, da naj bi se bolj odločali zanje. A kakorkoli že je s tem, eno je gotovo: preobrazba industrijske proizvodnje ob tolikšni kritični nabrušenosti do ubijajočega rutinskega dela postaja ne le ekonomska nujnost, temveč tudi nujnost, izvirajoča iz tako imenovanega človeškega faktorja. In s tega vidika kritična naravnost mladih do delovno intenzivne proizvodnje ni tako slaba stvar, kot bi se utegnilo zdeti na prvi pogled. Žal pa mladi o vseh teh nujah ne vedo kdove kako veliko. Zato bi morala reformirana srednja šola šolarja intimno seznaniti s stroko ali dejavnostjo, v katero ga usmerja.

Ustavimo se še enkrat ob spoznanju, da se odnos do dela, kakor ga oblikuje družina in njeno najbližje okolje v tako imenovani primarni socializaciji, razlikuje od generacije do generacije pač glede na to, kakšen tip dela opravlja generacija staršev. Preprosteje rečeno: kmečko delo, zlasti v neblagovni kmečki proizvodnji, je nekaj drugega kot delo v industrijski proizvodnji, delo v delovno intenzivni industrijski proizvodnji spet nekaj drugega od tistega v tehnološko intenzivni. To so dovolj znane reči, čeprav pri nas pogosto govorimo o delu nekako nasploh, pri tem pa navadno mislimo na tisto vrsto prizadevnosti, ki je značilna za pretekle proizvodne načine. Tudi ko govorimo o tako imenovanem »kultu dela«, je ob tem najpogostejša asociacija na težaksko fizično delo. Ko govorimo o tem nekoliko kritično, seveda ne mislimo, da tudi takega dela ne bi bilo koristno spoznati in izkusiti. V celoti vzeto, velja kritična pripomba tudi za celotno proizvodnjo. Ne govori se namreč brez razloga o nujnosti prestrukturiranja gospodarstva v tehnološko intenzivno, kar pa hkrati pomeni tudi manj duhamornega in težakega fizičnega dela, več pa dela z glavo in seveda tudi drugačne delovne zavzetosti, drugačnega odnosa do dela.

In na koncu samo še tole: ni da bi skomigovali z rameni in izrekli tisto krilatico o mladih, ki da sicer ne vedo kaj hočejo, tisto pa hočejo takoj. Saj še sami sebe ne razumejo, ne? Takega in podobnega govorjenja smo slišali že toliko, da nam je vsaj nekaj jasno: mladi z vso resnostjo ne pristajajo več brez zadržkov na vrednote, ki so velikemu delu generacije njihovih staršev pomenilo skoraj vse: živeti bolje, imeti več. Tu ničesar ne more spremeniti dejstvo, da mladi pač vse to imajo, kolikor imajo. Gotovo pa so jim starši vsaj stotisočkrat povedali, da imajo vse; in da jim je to prigarala generacija staršev, ki ni imela takorekoč nič. Nočejo se, nehvaležni, veseliti polne mize, ker so se pač prepričali, da več ko za lakoto ne moreš jesti. Nočejo se več veseliti z nami tehničnih igračk, ki si jih velikokrat kupujemo samo zato, ker jih gledamo z očmi bivših otrok, ki niso imeli nič. Kaj torej hočejo?

Na to je pravzaprav težko odgovoriti; jasno in preprosto pa najbrž sploh ne. Morda bi lahko rekli, da hočejo živeti drugače, da se hočejo potrjevati drugače. Morda hočejo živeti pokončno. In če je tako, bi lahko rekli, da jih nismo vzgojili slabo, ne tako slabo, kot včasih mislimo. Pa čeprav smo jih velikokrat vzgajali bolj s slabim zgledom kot z dobro besedo.

TABELA 1.

Izobrazba	Ne v za izobr.	Do 4. r. OŠ	Nepop. OŠ	Osnovna šola	Nepop. sr. šola	Srednja šola	Nep. viš. šola	Višja šola	Nep. vis. š.	Visoka šola	Magisterij	Doktorat
OČE	1,1	/	/	29,1	24,00	18,6	0,3	7,6	2,0	16,1	/	1,1
MATI	/	/	0,6	46,6	13,8	23,4	0,6	5,6	0,3	9,0	/	/
Stari oče po očetu	6,5	0,3	14,7	68,4	6,5	1,7	/	/	/	2,0	/	/
Stara mati po očetu	4,8	0,8	29,1	63,0	1,7	0,6	/	/	/	/	/	/
Stari oče po materi	2,5	0,3	14,7	70,6	5,6	3,1	/	/	/	3,1	/	0,3
Stara mati po materi	1,7	0,3	27,4	66,4	2,3	1,7	/	/	/	0,3	/	/

TABELA 2.

POKLIC	Gospo- dinja	Kmet	Obrtnik	NKV PKV	KV VKV	Nizji uslužb.	Tehnik	Vodilni uslužb.	Pok. z. viš. izo.	Pok. z. viš. izo.
OČETA	/	5,6	6,2	18,4	17,2	4,8	18,6	0,8	9,9	17,2
MATERE	17,2	4,2	1,1	18,1	5,6	13,8	24,3	0,3	6,2	9,0
Starega očeta po očetu	/	49,2	6,8	22,9	7,6	3,1	1,7	0,3	/	2,0
Stare matere po očetu	38,4	49,7	0,8	4,2	1,1	0,3	0,6	/	/	/
Starega očeta po materi	/	51,7	6,2	22,9	4,2	5,9	2,8	0,3	/	3,4
Stare matere po materi	37,9	52,0	0,3	4,0	1,4	0,8	1,7	/	/	0,3

¹ »Družbeni smisel dela« je tu mišljen kot relativno stabilen refleks prakse, to je »delovanje celokupnega delavca, ki presega individualne dejavnosti« (A. Schmidt). Pri naglem spreminjanju proizvodne strukture in strukture zaposlenosti se socializacijski vzorci spreminjajo z večjimi ali manjšimi časovnimi zamiki.

² V eni izmed takih skupin je bila v razpravi obravnava pogostna vzgojna tehnika, po kateri otroka stimulirajo tako, da mu postavljajo zanj bolj ali manj nedosegljive vzore (storilnostno ali socialno). Ob tem je razprava sama postala nestrpna. Ob vprašanju kompetentnosti razprave, se je izkazalo, da je od osmih udeležencev skupine kar sedem prvorojencev, osmi pa zaradi kronične bolezni starejšega v družini zavzema podobno mesto. Izračun je potem pokazal, da je bilo v skupinah, ki so jih šole izbrale po kriteriju uspešnosti, 70,1 % edincev ali prvorojencev. Vsebinsko pa smo ta podatek preverili še v vrsti drugih pogovorov.

³ Zbiranje podatkov. V vzorec naloge smo zajeli učence višjih razredov gimnazije in nekaterih srednjih strokovnih šol na Slovenskem. Vsako skupino, s katero smo imeli pogovor (sestavljena je bila iz 6 – 8 učencev) so nam posredovala vodstva šol oziroma učiteljski zbor šole; skupine so bile izbrane po kriteriju uspešnosti. Udeleženci pogovora so nam posredovali podatke o lastni družini in svoji šolski uspešnosti (podatki so bili uporabljeni v statistični obdelavi). Vodja pogovora je največkrat po začetni motivaciji skupine za razgovor uporabil kot izhodišče konkretni problem kakega mladostnika v družinski, šolski, delovni ali neki drugi situaciji in prosil skupino, da situacijo analizira in predlaga rešitev v obliki akcije oziroma v obliki nasveta vrstniku ali osebam iz njegove okolice.

Predpostavke take strategije so v glavnem naslednje: člani skupine kot mladi ljudje iz enake ali podobne kulturne sredine v večji ali manjši meri doživljajo enake pritiske kot »problematični« mladostniki in se zaradi tega lahko bolje vživljajo v situacijo prizadetega; sami so se iz kakršnegakoli razloga, a najverjetneje zaradi večje fleksibilnosti v reševanju problemov »izvlekli« iz podobnih situacij brez večje škode za sebe; sposobni so reflektirati situacijo in verbalizirati socialno sprejemljive rešitve. Vsi pogovori so bili vodeni po principih grupne dinamike. V celoti so bili zabeleženi na magnetofonski trak in kasneje prepisani s traku.

⁴ Tu navajamo kot primer le nekaj izjav mladih, ki se pojavljajo ob vprašanju odnosa do dela:

– Jaz zelo pogosto opažam naslednje pri starejših: oni razlikujejo to, da grem v službo ali grem na delo. Bom tudi povedal konkreten primer. Pri naših sosedih so zidali hišo in je gospodar seveda čez soboto in nedeljo garal kot nor, za ponedeljek, ko bi moral na delo, pa je rekel: »Kaj bom jemal dopust, saj grem rajši v službo, se bom tam spočil.« In teh primerov je nič koliko in ti začnejo počasi prihajati v kri. Pa tudi med počitnicami, ko greš delat, da bi kaj zaslužil, vidiš kako je. Delaš tako kot misliš, da je prav in je tudi potrebno, pa te začnejo

po dveh treh dneh vsi po strani gledat, češ ta se pa grebe, glej ga, kako dela. In naredijo vse, da ti ne bi nič delal. Kot da imaš ti slabe namene, ker delaš.

– In ne samo slabe namene, sigurno si tak, ker hočeš dobiti precej denarja, si požrešen, hočeš imeti vse, ker pač mislijo, da kdor dosti dela mora tudi veliko zaslužiti in dela samo zato, da bi dosti zaslužil in ne zato, ker ga veseli delat. Danes sigurno ni več tistega, kar je Marx rekel, da je delo za človeka užitek, ampak je prisila, vsaj starejši tako mislijo; in kar se Janezek nauči, to Janez zna. In nas so stari tako učili in najbrž bomo res taki, ko bomo prišli na delo, če se seveda ne bo nič spremenilo, da bomo začeli delat in ne hodit samo v službo. In to je miselnost ljudi in najbrž je tudi to eden izmed razlogov, ki so pripeljali do take krize kot jo imamo zdaj.

– Moti me to, da je danes prišlo do tega, da povsod rabimo eno prisilo, tako tu v šoli, da kaj naredimo, v službi pa prav tako; dostikrat sem slišala, ko so govorili: »Danes ni šefa, danes gremo lahko na pijačo in po svojih opravkih.«

– Problem je tudi v tem, da se danes ne ceni dela, ki ga prineseš. Kar pogledjte, naša soseda skoz izjeda svojega moža: »Kaj pa sploh delaš za tak denar! Pogledj sosedovega Franceljna, ima obrt, polno denarja in nič ne dela! Si ti sploh kakšen možki!«

– Ja, res je polno takih primerov tudi v moji okolici, vendar sem tudi jaz prišla do tega, da boljše pridejo skoz tisti, ki manj delajo; najbrž pa sem to miselnost povzela po starših, s katerimi imam doma veliko debat.

– Meni pa se zdi, da se mi vse preveč zgledujemo po starejših, ko si oblikujemo odnos do dela. Gledamo kako kdo dela, kako je družba zadovoljna z njihovim delom, kako se to ceni, zlasti tistih, ki so na položajih, ki imajo neko funkcijo. In če potem še ugotoviš, da je zadosti, da si samo zraven tistih, ki so na položajih, začneš še sam tako delat, se rineš v njihovo bližino in se sploh zgleduješ po njih. Na koncu koncev pa le človek rad zabušava.

– Mislim da smo že mi mladi sami tako pokvarjeni, da nam je edina težnja, ki jo imamo, težnja za neko povprečnostjo. Kar pogledj, nekdo, ki res hoče nekaj narediti, je nezaželen, ker dviga nivo in potem se vse dela v tej smeri, da ti zatrejo to tvojo aktivnost, tvojo voljo.

– Mislim, da je pri nas najbolj narobe to, da ni nikakršnega vrednotenja dela. V ozadju tega pa je dejstvo, da pač mi ne trpimo, da je kdo boljši od nas. Tako naša družba vzgaja enake ljudi. In ljudje se pa rinejo na tisto delo, ki je v družbi bolje plačano, bolje ovrednoteno.

– Zato bi pa mogli pri nas že tako zgodaj utrjevati težnjo po tem, da bi kaj spreminjali. Samo kdo naj bi to delal? Pogledj stare, kako reagirajo, ko vidijo da gre kaj narobe. Saj kar jamrajo in tarnajo, da se ne splača nič delat, nič reč', ker itak ne bo nič boljše. Celó tako pravijo, da če je že tako slabo, naj bo pa še slabše. In se mi zdi, da taka apatičnost prehaja že na mlado generacijo.

– In v taki situaciji bi mi rabili eno moralno podporo, da bi se stvari premaknile.

– Mi mladi pa smo nekako žrtev te dvojnosti v družbi postali. Naši starši so še tista generacija, ki je nekako na prehodu, ki je bila v središču teh korenitih sprememb in to v tako kratkem času. Njihova zavest se pa najbrž ni tako hitro spreminjala. Človek se mora na to nekako navaditi. Zato so naši starši še nekako skeptični do vsega tega in se nekako ne znajdejo dobro. Mi mladi pa se že zaradi svojih razvojnih let ne znajdemo, po drugi strani pa smo še obremenjeni s to situacijo in smo tako še dodatno razdvojeni.

LITERATURA:

Antončič V. (1980) Pomen dela, ISU, Ljubljana

Berger L. Peter (1969) Einladung zur Sociologie, (Eine humanistische Perspektive) Walter Verlag AG Olten und Freiburg im Bresgau

Berger Peter, Hansfried Kellner, Marriage and the Construction of Reality, Recent Sociology no.2

Deutsch W. Karel (1981) Raziskovanje političnih procesov v spreminjajočem se svetovnem sistemu, Teorija in praksa, letnik XVIII, 1981/3

Dokler Janez (1974) Socialni vidiki samomorilnosti, raziskava Klinike za psihiatrijo v Ljubljani, tipkopis

Dokler Janez (1976) Tradicionalni vzorci družinske nege in vzgoje otrok kot dejavnik v procesu transformacije družine in emancipacije žensk, posvetovanje »Emancipacija žensk«, Portorož 1976

- Durkheim E. (1895) Les règles de la méthode sociologique, Paris
- Flere S. (1976) Obrazovanje u društvu. Uvod u sociologiju vaspitanja i obrazovanja, Gradina, Niš
- Husen T. (1975) Social influences of educational attainment, Research perspectives on educational equality, OECD, Paris
- Lapajne Z., Južnič P. (1982) Družbena neenakost, spol, šolske ocene in dosežki na multifaktorski bateriji testov, referat na kongresu psihologov SFRJ, Zagreb, 1982
- Lapajne Z., Žižmond A. (1980) Proces izbire poklica, Center za razvoj Univerze, Ljubljana
- Makarovič J. (1984) Družbena neenakost, šolanje in talenti, Obzorja in FSPN
- Marx K. (1961) Kapital, CZ, Ljubljana
- Mays J. B. (1962) Education and the urban child, Liverpool University Press
- Milčinski L. (uredil) (1983) Samomor in Slovenci, SAZU, Inštitut za medicinske vede, Univerzitetna psihiatrična klinika, Ljubljana
- Parsons T. and Bales R. (1956) Family, socialization and interaction process
- Piaget J. (1948) The moral Judgment of the child
- Rolf H. G. (1967) Socialization und Auslese durch die Schule
- Schlottman U. (1968) Primäre und sekundäre Individualität
- Schmidt A. (1967) Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx, Frankfurt
- »Slovenija do leta 2000« (1982), raziskovalna naloga projekta »Alternativne bodočnosti Slovenije do leta 2000« skupine avtorjev, (Sociološki aspekti družbenega planiranja)
- Spindler G. D. (1953) Education and culture
- Supek R. (1977) Klase i slojevi, Prilozi izučavanju društvenog sistema, Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Svetina J. (1978) Izgubljeni v povprečju, »Delo«, 4. maj 1978
- Toličič I., Zorman L. (1977) Okolje in uspešnost učencev, DZ Slovenije, Ljubljana
- Tomšič V. (1978) Na rob novih zakonov, Teorija in praksa, letnik XV. 1978/1-2